

РАДЧЕНКО І. Г.

УДК 930 (71+73) "1945/2015"

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЖОЙНТУ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ГОЛОКОСТУ У ДОСЛІДЖЕННЯХ АМЕРИКАНСЬКИХ ТА КАНАДСЬКИХ НАУКОВЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ - ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано стан дослідження діяльності Джойнту - Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету, - у роки Другої світової війни та Голокосту американськими та канадськими науковцями у другій половині ХХ - на початку ХХІ ст. Визначено етапи в історіографії теми та їх особливості, головні проблеми у дослідженні діяльності організації.

Ключові слова: Джойнт, американська історіографія, канадська історіографія, дослідження, Друга світова війна, Голокост.

В статье проанализировано состояние исследования деятельности Джойнта - Американского еврейского объединительного распределительного комитета, - в годы Второй мировой войны и Холокоста американскими и канадскими учеными во второй половине ХХ - начале ХХІ в. Определены этапы в историографии темы и их особенности, главные проблемы в исследовании деятельности организации.

Ключевые слова: Джойнт, американская историография, канадская историография, исследование, Холокост, Вторая мировая война.

The article analyzes a condition of research of the Joint's activities - the American Jewish Joint Distribution Committee - during the World War II and the Holocaust by American and Canadian scientists in the second half of XX - the beginning of XXI c. The stages in the historiography of this topic and their characteristics, the main problems in research of the organization activities were determined by author.

Key words: the Joint, American historiography, Canadian historiography, research, Holocaust, World War II.

Джойнт - Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет, як неполітична, благодійна установа, була створена ще у 1914 р. з метою допомоги євреям по всьому світу від будь-якої біди, але на той час її діяльність обмежувалася євреями Європи. Друга світова війна та Голокост стали тяжким випробуванням для організації, яке вона витримала. Наприкінці 1980-х - на початку 1990-х рр., коли Джойнт

перетворюється на благодійну установу світового масштабу, відноситься і початок, власне, дослідницької діяльності Джойнту, спрямованої на вивчення трагедії Голокосту із залученням великого обсягу матеріалу, що було зібрано та зберігається в архівах установи.

Діяльність Джойнту у роки Другої світової війни об'єктивно найбільше пов'язана з історією Голокосту та

відповідними проблемами - масових депортацій до гетто, концтаборів, таборів знищення та тих подій, які супроводжували це явище - колабораціонізм, порятунок тощо.

На території США наразі існує значна кількість центрів дослідження Голокосту, найбільшими серед яких є Меморіальний музей Голокосту (Вашингтон) та центр Сімона Візенталя (Лос-Анджелес), де відбувається дослідження діяльності Джойнту у контексті проблематики Другої світової війни та Голокосту. Провідною науковою установою є безперечно Меморіальний музей Голокосту, відкритий у 1993 р., який має одну з найбільших у світі колекцій джерел з історії Голокосту, що за ступенем репрезентативності поступається, можливо, лише архівним матеріалам самого американського комітету Джойнт. Центр Візенталя, відкритий у 1977 р., визначив дослідження Голокосту як не єдиний напрямок діяльності центру, але, безумовно, пріоритетний.

Попри значну кількість праць, присвячених історії Голокосту, діяльність благодійних організацій, безпосередньо Джойнту у зв'язку з цією історією, дотепер ще не отримали цілісного комплексного висвітлення. Разом з тим, наявні публікації з теми потребують розгляду, оцінки у контексті значних історичних та методологічних змін за останнє семидесятиліття. Крім того, історіографічного узагальнення діяльності Джойнту у досліджуваній період фактично немає дотепер, автори аналізованих праць, як правило, не пропонують власної оцінки напрацювань колег.

Об'єктивно, саме американські історики стали піонерами досліджень діяльності Джойнту у роки Другої світової війни, натомість відзначимо, що перші дослідження, присвячені цій проблематиці, були розпочаті лише з 1960-х рр. У статті проаналізовано історіографічну традицію дослідження діяльності Джойнту на прикладі північноамериканського регіонального напрямку, у якому виділено дві складові -

американську і канадську. Предметом аналізу стали узагальнюючі розвідки, автори яких узагальнили попередній досвід у вивченні теми, тому окремі статті цих вчених, що знайшли втілення у працях, не виокремлені у переліку використаних історіографічних джерел.

Вивчення публікацій з теми свідчить про те, що американська історіографія теми безпосередньо зумовлена змістом діяльністю Джойнту протягом досліджуваного періоду. При цьому можливо виокремити певні хронологічні етапи розвитку зацікавлень науковців до питань діяльності Джойнту у часи Другої світової війни та пов'язані з цією діяльністю аспекти.

1945 - першу половину 1960-х рр. можна вважати першим етапом, коли відбувалося накопичення джерел з діяльності Джойнту та з'ясування найбільш "проблемних" питань в історії діяльності цієї організації. Одним з таких питань у роки війни стало питання надання адекватної (за масштабом та якістю) допомоги євреям Європи, які опинилися перед загрозою зникнення як етносу. Першою працею означеного періоду стала монографія відомого американського історика єврейського походження Оскара Хандліна "Постійна задача: Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет. 1914-1964" [8], присвячена благодійній діяльності Джойнту від початку заснування організації до 1964 р. Автор поверхово торкається питання Голокосту, оскільки переслідує дещо іншу мету - висвітлення у цілому діяльності американських філантропічних організацій, зокрема Американського єврейського розподільчого комітету. Використовуючи великий обсяг джерел, передусім, прямих (звіти, службові записки, накази та інші документи від керівників Джойнту), Хандлін дає доволі позитивну характеристику діяльності комітету за 50 років існування. Цю монографію можна вважати практично першою узагальнюючою працею з історії діяльності організації.

Окремі сторінки функціонування певних благодійних організацій, зокрема Джойнта, розкриваються у праці відомого американського історика польського походження Р. Хільберга "Знищення європейських євреїв" [10]. Оpubлікована ще у 1961 р., неодноразово перевидана у більш пізні роки, ця робота не втратила своєї актуальності і наразі, оскільки автор залучив до наукового обігу великий масив джерел, на основі яких детально описав механізм знищення євреїв (створення гетто, концтаборів, таборів смерті) по усій Європі.

На другому етапі - у другій половині 1960-х - 1980-ті рр. - з'являються перші глибокі дослідження, присвячені діяльності Джойнту, зокрема, у роки війни та Голокосту. Підкреслимо, що у цей період з'являються перші роботи, у яких діяльність Джойнту порівнюється з діяльністю інших благодійних організацій, що діяли у роки Голокосту на території Європи. Зокрема, це робота М. Курті "Американська благодійність за кордоном" [4], що, певним чином, продовжує "лінію Хандліна" та присвячена діяльності філантропічних організацій від самого початку існування американської держави. Спираючись на великий масив джерел, дослідник докладно описує діяльність Джойнту, водночас порівнює його з іншими діючими у роки війни організаціями, наприклад, Американським Єврейським Комітетом, висвітлює цікаві й маловідомі факти її існування. Так, Курті підкреслює складні відносини двох офісів Джойнту у роки війни: головного у Нью-Йорку та європейського у Парижі, пізніше - у Лісабоні, через нерівномірний розподіл коштів на єврейську громаду у тій чи іншій країні. Але найбільший конфлікт, на думку Курті, існував між керівництвом Джойнту та Американською сіоністською організацією, який полягав, передусім, у різних поглядах на функціонування благодійних організацій у роки Голокосту. Так, Джойнт вважав пріоритетним надання всілякої допомоги європейським євреям як порятунку від

нацистської знищувальної політики, натомість, впливова сіоністська організація вважала, що порятунок євреїв можливий лише у Палестині, на історичній Батьківщині єврейського народу, до якої кожен єврей має дістатися самотужки. Автор дає доволі докладний аналіз діяльності Джойнту у роки Голокосту у Європі, оцінюючи функціонування цієї організації у цілому як "дуже успішне" [4, с. 456-459].

Від 1990-тих рр. дотепер триває черговий етап, характерною рисою якого стала поява та розвиток досліджень компаративного характеру з історії Голокосту. Достатньо актуальним стає регіональний напрямок історіографії Голокосту: американські і канадські дослідники акцентують увагу на перебігу Голокосту у певних країнах (Польщі, Франції, Нідерландах та ін.) та, навіть, містах (наприклад, Марселі).

Вивчення діяльності Джойнту також відбувається у контексті цього напрямку, хоча багато важливих аспектів діяльності організації залишаються поза увагою дослідників:

1) практично поза увагою дослідників залишаються постаті лідерів Джойнту (як у головному офісі - у Нью-Йорку, так і у європейських філіях), які були свого роду посередниками між нацистською окупаційною владою в окремих містах та єврейською спільнотою чи адміністрацією гетто. Від цих людей залежало багато речей: від можливості втекти до нейтральної країни та врятувати собі життя до отримання звичайного буханця хлібу. Наприклад, відомий діяч польського офісу Ісаак Гітерман згадується дуже рідко;

2) одним з маловивчених є "неєврейський" аспект діяльності організації: значна кількість працівників Джойнту була неєврейського походження, і допомогу, яку надавав Джойнт, доволі часто передавали не лише євреям, а й представникам інших національностей;

3) потребує більшої уваги дослідження ставлення нацистської влади до благодійної організації. Безперечно, у переважній

більшості випадків нацисти вважали діяльність Джойнту з порятунку євреїв недопустимою і такою, що заважала реалізувати плани знищення. Але відомі випадки переговорів між нацистськими лідерами та керівників європейських офісів Джойнту (наприклад, Саллі Майер, яка очолювала швейцарський офіс організації) щодо можливості порятунку євреїв Європи шляхом переселення або до Палестини, або, наприклад, у Китай (Шанхай).

До найбільш дотичних до теми праць цього етапу варто віднести дослідження Г. Файнгольд, Д. Ліпштадт, Дж. Плаут, Д. Енгель, С. Зукккоті, Д. Райан, М. Маррус, Р. Пакстон.

Вагомою у науковому сенсі є робота видатного історика, дослідника реакції американського єврейства на події Голокосту, Г. Файнгольда "За свідченнями: як Америка та американські євреї відреагували на Голокост" [7]. Він підкреслює настрої серед американців, лідерів американських єврейських організацій по відношенню до європейських євреїв, до їх масових знищень нацистами. Автор приходить до висновку, що американське населення мало багато інформації стосовно Голокосту, але дехто ставився до цього недостатньо серйозно; дехто - вважав неправдивою інформацією, що зіграло фатальну роль у роки Другої світової війни. На думку вченого, проміжну позицію займали різні неполітичні організації, зокрема Джойнт, Американський єврейський комітет, які очікували більш детальної інформації про долю євреїв у Європі.

Американська дослідниця Д. Ліпштадт у роботі "По за межами віри: американська преса та прихід Голокосту. 1933-1945" [11], досліджуючи ставлення американців до єврейської трагедії, використовує великий обсяг періодичного матеріалу (газет, журналів), що виходили у США у роки Другої світової війни. Ліпштадт згадує про Джойнт та інші благодійні установи у контексті висвітлення їхньої позиції стосовно подій у Європі в 1939-1945 рр.

У частині праць, присвячених Другій світовій війні та Голокосту у європейських країнах, розкриваються окремі аспекти діяльності Джойнту у зв'язку із проблемами порятунку, відносини з іншими філантропічними організаціями, що зумовлено початком розробки проблем "віктимізації" історії Голокосту, колабораціонізму, меморіалізації.

Так, праця Дж. Плаута "Грецьке єврейство у двадцятому столітті. 1913-1983" [15], присвячена достатньо маловідомій темі - долі грецьких євреїв у ХХ ст., передусім - у роки Голокосту. Автор, зображуючи євреїв як жертв Голокосту, поряд з тим, описує факти колабораціонізму місцевих жителів з фашистами. Плаут говорить про унікальність долі грецьких євреїв, оскільки на території Греції перебували водночас окупаційні війська Німеччини, Італії й Болгарії. Звісно, найбільш жорстоким був саме німецький окупаційний режим: тисячі євреїв були відправлені до таборів смерті й гетто. Проте багато було врятовано завдяки зусиллям міжнародних організацій (Джойнту, Червоного Хреста) та простих людей.

Відзначимо працю Д. Енгеля "Зіткнувшись із Голокостом: польський уряд у вигнанні та євреї. 1943-1945" [6], присвячену темі взаємовідносин польського уряду у Лондоні з євреями в роки Голокосту, і, особливо, під час масових розстрілів у таборах смерті Аушвіц-Біркенау, Треблінка та ін. Позицію лондонського польського уряду стосовно євреїв Енгель трактує неоднозначно: з одного боку, євреї розглядалися як невід'ємна частина "Великої Польщі" через свою давню, досить тісно переплетену з польським народом, історію, з іншого боку, самі поляки в роки Другої світової війни постали перед проблемою масових розстрілів, знущань, а, отже, мали думати про своє існування; "євреям нехай допомагають євреї...американські"? такі заклики можна було чути від окремих польських урядовців. Проте, подібна позиція була не домінантною. Серед поляків було

найбільше всього Праведників народів світу (тобто, неєвреїв, які рятували єврейське населення від смерті, ризикуючи власним життям).

Декілька сюжетів стосовно діяльності Джойнту у Європі містять праці С. Зукотті [20] та Д. Райан [16], присвячені Голокосту у Франції. У роботі С. Зукотті "Голокост, французи та євреї" [20] розглядаються події Голокосту у Франції, аналізується ставлення звичайних французів до цього явища. Дослідниця підкреслює байдужість простих людей, неєвреїв до Голокосту, натомість акцентує увагу на зусиллях усіх міжнародних, єврейських та неєврейських організацій, завдяки допомозі яких було врятовано чимало євреїв. Зукотті виокремлює цікавий аспект цієї допомоги у зв'язку із діяльністю Джойнту: завдяки апарату працівників Джойнту, більшість (!) з яких була неєвреями, була надана суттєва допомога євреям Франції.

Дослідниця Д. Райан у своїй монографії "Голокост та євреї Марселя" [16] розглядає Голокост на прикладі конкретного французького інтернаціонального міста Марсель. У роки Другої світової війни та Голокосту, Марсель приваблював євреїв-біженців зі всієї Європи через своє зручне становище (залізничні маршрути поєднували Швейцарію та Іспанію - дві безпечні країни для перебування єврейського населення). До того ж, у Марселі розташовувались багато міжнародних благодійних організацій, зокрема Джойнт. Райан акцентує увагу на тому факті, що діяльність таких організацій була значною, але не вирішальною: євреї мали змогу допомагати собі і рідним, до того ж колабораціоністський уряд Віші не мав наміру знищення усіх євреїв.

П. Генрі у своїй монографії "Порятунок євреїв у Франції під час Голокосту" [9] дуже поверхово торкається питання спасіння євреїв міжнародними організаціями, безпосередньо Джойнтом, оскільки робота присвячена Праведникам народів світу, євреям, які рятували своїх знайомих або

просто співвітчизників. Стосовно функціонування благодійних установ Генрі зазначає, що "вони діяли ефективно лише у великих містах; натомість, допомога євреям у містечках, селах була фактично відсутньою через об'єктивні причини (наприклад, віддаленість від центру).

Доволі вагомою у науковому сенсі є спільна канадсько-американська праця двох істориків, М. Марруса та Р. Пакстона "Франція режиму Віші та євреї" [12], що акцентує увагу на Голокості в контексті розгляду Франції за режиму Віші. Аспект колаборації є ключовим у цьому дослідженні, хоча дослідники намагаються розкрити також дискусійні питання, пов'язані із порядком єврейського населення, рухом Опору та ін. До того ж, автори акцентують увагу на ставленні французів до євреїв і загалом до Голокосту, наголошують на антисемітизмі, який був достатньо поширений до початку подій Голокосту, а також на безвольному режимі Віші, керівники якого зробили усе в інтересах нацистської політики "остаточного вирішення єврейського питання". На думку дослідників, в окупованій Франції більше було вбито євреїв з інших європейських країн, ніж власне із самої Франції, і у цьому не останню роль зіграли різні благодійні організації, установи, зокрема, Джойнт, та звичайні люди.

Слід відмітити, що справжній "бум" на дослідження історії Голокосту припадає на 2000-ті рр., що відбилося і на появі нових фактів та їх осмислення стосовно діяльності Джойнту. Кожна наукова робота означеного періоду презентує не лише узагальнюючі аспекти з теми, але й пропонує нові підходи, пояснення, надає нові факти. Разом з тим, у багатьох монографіях сучасних науковців прослідковуються питання, започатковані ще на початковому етапі історіографії теми Джойнту у роки другої світової війни: протиріччя між Джойнтом та іншими філантропічними організаціями у роки Голокосту, дещо ідеалізована картина

стосовно кількості допомоги, яку отримали євреї Європи від цієї організації та ін.

У зв'язку із цими питаннями діяльності Джойнту приділена певна увага у праці Х. Дінера "Євреї США у 1654-2000" [5], присвяченій у цілому американсько-єврейським відносинам з XVII ст. Автор наводить цікаві факти, що допомагають зрозуміти певні причини часом "пасивної" поведінки адміністративного апарату Джойнту у Нью-Йорку у роки Голокосту. Дінер відзначає, що у 1930-х рр. серед простих американців був достатньо поширений антисемітизм, який, іноді навіть заохочувався представниками місцевої влади, оскільки відволікав увагу від подій усередині (кризи 1929-1933 рр.) та ззовні (утвердження авторитарних режимів у Європі) країни, тож Голокост у Європі залишив багатьох американців доволі байдужими до страждань євреїв континенту, але водночас такі пасивні настрої були притаманні і частині єврейських філантропів у США (наприклад, сіоністам). Через це допомога європейським євреям у роки Голокосту була часто запізною. Дінер також підтримує думку про еміграцію євреїв з Європи до Палестини, що було б "найкращим виходом з трагічного становища, у якому вони опинилися" [5, с. 213-214].

У колективній монографії, виданій за редакцією відомого американського історика професора Д. Гурока "Американська єврейська історія" [2], також розглядається проблема порятунку, допомоги євреям у роки Другої світової війни, а діяльність Джойнту розглянута у взаємодії з іншими, неєврейськими, організаціями, зокрема, Міжнародним Червоним Хрестом.

Ще у одній колективній роботі, науковій збірці "Нацистський Голокост. Частина 5. Громадська думка та відношення до євреїв у нацистській Європі", що вийшла під редакцією канадського фахівця М. Марруса [18], наведені цікаві приклади взаємовідносин, реагування місцевих мешканців на події Голокосту у Європі.

Діяльність з порятунку євреїв Джойнтом згадується у контексті загальної допомоги як від різних благодійних організацій, так і конкретних людей (тими ж Праведниками народів світу).

Вагомим внеском у дослідження діяльності Джойнту вважаємо узагальнюючу працю, що вийшла під редакцією американського історика Марка Розена "Місія, значення та гроші: як Джойнт став новатором зі збору коштів" [13]. Розен досліджує діяльність єврейських організацій по всьому світу, і характеризує Джойнт як провідну філантропічну установу у світі, особливо звертаючи увагу на ті труднощі, з якими зіткнулася ця організація за роки свого існування (дві світові війни, політичні, економічні кризи, соціальні конфлікти та ін.), але висока мета, закладена у фундамент її існування, є незмінною вже протягом 100 років: "порятунок євреїв від загрози їхньому існуванню та допомога єврейським громадам під час бідунів" [13, с. 8-9]. Голокост став нелегким випробуванням для діяльності Джойнту, яке він витримав. Розен також звертає увагу на протиріччя, що існували між Джойнтом та сіоністськими організаціями, але вважає допомогу саме Американського єврейського розподільчого комітету ключовою для європейських євреїв у роки війни.

Певним чином унікальною є монографія американського історика А. Бермана "Нацизм, євреї та американський сіонізм. 1933-1948" [3], присвячена багатьом історичним подіям та проблемам одразу: Друга світова війна і Голокост, розвиток сіоністської ідеології у світі і особливо у США, ставлення американських сіоністів до Голокосту та боротьба за створення Держави Ізраїль. Берман підкреслює важливість та впливовість Американської Сіоністської організації, зазначаючи при цьому її ключову роль в єврейській еміграції до та після Голокосту. До того ж, на думку дослідника, американські сіоністи, як дуже впливова сила в урядових колах США, були ініціаторами допомоги євреям Європи у роки

війни. Конфлікт з Джойнтом зіграв проти надання такої допомоги. Загалом, функціонуванню Джойнту приділено небагато уваги, оскільки автор прагнув передати реакцію, діяльність сіоністів США на Голокост та інші події.

Праця історика М. Файера "Католицька церква та Голокост. 1930-1965" [14] присвячена діяльності католицької церкви до та після Другої світової війни, у якій науковець торкається багатьох "болючих" тем: реакції на Голокост римо-католицької церкви та самого понтифіка, папи Пія XII, звинувачуваного у потуранні фашистсько-нацистським режимам по всій Європі, проблеми "байстендерс" ("сторонні спостерігачі", тобто люди, які не брали жодної участі у подіях Другої світової війни та, передусім, Голокосту) серед вірян католицької церкви. Оригінальність дослідження полягає у висвітленні взаємодопомоги католицької церкви й Джойнту у порятунку євреїв.

У своїй роботі "Я шукаю моїх братів. Райф Гольдман та Джойнт: порятунок, допомога та відбудова" американський дослідник Т. Шахтман [17] розглядає більш пізній період діяльності Джойнту (50-60-ті рр. XX ст.), але певний розділ присвячено і функціонуванню комітету у Європі у роки Другої світової війни.

У канадській історіографії, на відміну від американської, тематика Голокосту з усіма її аспектами представлена багатьма роботами істориків, які, як правило, були колишніми в'язнями концентраційних таборів або нащадками тих, хто пережив трагічні часи Голокосту. Отже, мова йде про людей різного походження, які наразі працюють у канадських установах. Зокрема, до таких істориків належить І. Томашевська, полька за походженням, колишній президент Канадської фундації з вивчення польської історії. Її праця "Кодове ім'я: Жегота. Порятунок євреїв в окупованій Польщі. 1942-1945" [19] присвячена порятунку польських євреїв організацією "Жегота" (пол. Żegota, Рада допомоги євреям на окупованій

території Польщі, створена у 1942 р., існувала до звільнення Польщі у січні 1945 р.), де вона також приділяє увагу взаємодії "Жеготи" з іншими міжнародними організаціями, зокрема з Джойнтом протягом 1942 р., відзначаючи, що іноді ці відносини супроводжувалися конфліктами з різних причин (найчастіше - через методи здійснення та надання допомоги євреям), проте обидві організації вважали за необхідне діяти разом задля досягнення єдиної мети - порятунку єврейського населення.

Праця провідних канадських істориків І. Абелли та Х. М. Тропера "Ніхто - це не занадто багато: Канада та євреї Європи. 1933-1948" [1] розкриває маловідомі аспекти зовнішньої політики Канади напередодні та під час Голокосту стосовно європейських євреїв. Вчені, використовуючи значну кількість архівних джерел, дають власну, достатньо суперечливу картину тієї дійсності, що мала місце у Канаді. Діяльність Джойнту розглядається у контексті допомоги усіх міжнародних організацій, що були задіяні у рятуванні єврейських громад Європи, згадуються протиріччя у взаємодії Джойнту з іншими організаціями та установами, зокрема сіоністською організацією.

У цілому, американська та канадська історіографії перетинаються у дослідженнях нових напрямків з історії Голокосту, а дослідження діяльності Джойнту у більшості праць не виокремлюється від інших благодійних організацій; майже відсутній критичний підхід до вивчення функціонування цієї організації, зокрема у роки Другої світової війни. Регіональний аспект у Джойнту притаманний як американській, так і канадській історіографії, та дослідження, присвячені винятково функціонуванню цієї організації у Європі у роки війни або відсутні, або були опубліковані кілька десятиків років тому в інших історіографічних та методологічних реаліях на основі обмеженого кола джерел. Об'єктивно, американські вчені, маючи у

своєму розпорядженні матеріали діяльності організації, найплідніше працюють у напрямі вивчення її історії, та не менш вагомою умовою лідерства вчених США є формування потужної та впливової єврейської громади у повоєнні роки, активної у політичному та громадському житті країни, що зумовило появу "єврейського лобі" на державному рівні.

Бібліографічні посилання

1. Abella I., Troper H. M. None Is Too Many: Canada and the Jews of Europe 1933-1948 [Текст] / I. Abella, H. M. Troper. - University of Toronto Press, 2012. - 301 p.
2. American Jewish History: in 8 Volumes. Vol. 7. America, American Jews, and the Holocaust / Ed. by J. Gurock. - London and New York: Routledge, 2013. - 487 p.
3. Berman A. Nazism, the Jews and American Zionism, 1933-1948 [Текст] / A. Berman. - Wayne State University Press, 1990. - 241 p.
4. Curti M. American Philanthropy abroad / M. Curti. - New Brunswick, New Jersey: Transaction, 1988. - 674 p.
5. Diner Hasia R. The Jews of the United States, 1654 to 2000 [Текст] / H. R. Diner. - The Regents of the University of California, 2004. - 404 p.
6. Engel D. Facing A Holocaust: The Polish Government-In-Exile and the Jews, 1943-1945 [Текст] / D. Engel. - North Carolina Press, 1993. - 328 p.
7. Feingold H. L. Bearing Witness: How America and Its Jews Responded to the Holocaust [Текст] / H. L. Feingold. - Syracuse University Press, 1995. - 327 p.
8. Handlin O. A Continuing Task: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1914-1964 [Текст] / O. Handlin. - Random House, 1965. - 118 p.
9. Henry P. The Rescue of Jews in France during the Holocaust [Текст] / P. Henry. - The Catholic University of America Press, 2007. - 189 p.
10. Hilberg R. The Destruction of the European Jews [Текст] / R. Hilberg. - Chicago, Quadrangle Books, 1961. - 868 p.
11. Lipstadt D. Beyond Belief: the American Press and the Coming of the Holocaust, 1933-1945 [Текст] / D. Lipstadt. - Emory, Simon and Schuster, 1993. - 384 p.
12. Marrus M. R., Paxton R. O. Vichy France and the Jews [Текст] / M. R. Marrus, R. O. Paxton. - Stanford University Press, 1995. - 437 p.
13. Mission, Meaning, and Money. How the Joint Distribution Committee became a Fundraising innovator? [Текст] / Ed. by M. I. Rosen. - Bloomington, Brandeis University, 2010. - 167 p.
14. Phayer M. The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965 [Текст] / M. Phayer. - Indiana University Press, 2000. - 298 p.
15. Plaut J. E. Greek Jewry in the Twentieth Century, 1913?1983 [Текст] / J. E. Plaut. - Cranbury: Associated University Presses, 1996. - 223 p.
16. Ryan D. F. The Holocaust & the Jews of Marseille [Текст] / D. F. Ryan. - Board of Trustees of the University of Illinois. - 296 p.
17. Shachtman T. I Seek My Brethren: Ralph Goldman and "The Joint": Rescue, Relief and Reconstruction [Текст] / T. Shachtman. - New York, 2001. - 371 p.
18. The Nazi Holocaust: Part 5. Public Opinion and relations to the Jews in Nazi Europe, Volume 1. [Текст] / Ed. by M. R. Marrus. - London, 2006. - 788 p.
19. Tomaszewski I., Werbowski T. Code name: Zegota. Rescuing Jews in Occupied Poland, 1942-1945 [Текст] / I. Tomaszewski, T. Werbowski. - ABC&Clio, 2010. - 187 p.
20. Zuccotti S. The Holocaust, the French, and the Jews [Текст] / S. Zuccotti. - BasicBooks, 1993. - 379 p.

